МИРЗӘ ҺӘСӘН ГАРАБАҒИ

СЕЧИЛМИШ ӘСӘРЛӘРИ

БАКЫ
1973

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
НИЗАМИ адына ӘДӘБИЈЈАТ ИНСТИТУТУ

МИРЗӘ ҺӘСӘН ГАРАБАҒИ Јузбашов

СЕЧИЛМИШ ӘСӘРЛӘРИ

«ЕЛМ» НӘШРИЈЈАТЫ
БАКЫ — 1973

Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасы
Редаксија-Нәшријјат Шурасынын
гәрары илә чап олунур

Тәртиб едәни
Нәсрәддин Гарајев

Редактору
Әзиз Мирәһмәдов

«Елм» нәшријјаты, 1973

7 2-2
82-73 Ј

МҮГӘДДИМӘ

XIX әсрдә Азәрбајҹанда мәдәни һәјатын ҹанланмасы илә әлагәдар олараг Кәнҹә, Шамахы, Шуша, Бакы вә саир шәһәрләрдә бир сыра әдәби мәҹлисләр мејдана кәлмишди. Бу мәҹлисләр Азәрбајҹанын иҹтимаи вә мәдәни һәјатына тә'сир көстәрир, милли инҹәсәнәтин вә бәдии тәфәккүрүн инкишафына көмәк едирди. Белә мәҹлисләрдән бири дә 1864-ҹү илдә шаир Мирзә Рәһим Фәна тәрәфиндән Шушада тәшкил олунмуш «Мәҹлиси-үнс» иди; она Хуршидбану Натәван рәһбәрлик едирди. Сечилмиш әсәрләрини нәшр етдијимиз Мирзә Һәсән Гарабағи бу мәҹлисин көркәмли үзвләриндәндир.

Һәсән Әли оғлу Јүзбашов 1824-ҹү илдә мусиги вә поезија бешији олан Шуша шәһәриндә доғулмушдур. О, бурада заманәсинә көрә јахшы тәһсил алмыш, әрәб вә фарс дилләрини өјрәнмиш, Фирдовси, Низами, Сә'ди, Һафиз, Ҹами, Нәваи, Фүзули вә дикәр Шәрг классикләринин әсәрләри илә таныш олмушдур. Беләликлә, Һәсән һәлә кичик јашларындан классик поезијанын гајда-ганунларына јахындан бәләд олмаға башламыш, онда ше'р сәнәтинә хүсуси бир мараг ојанмышдыр.

Мирзә Һәсән кәнҹ јашларындан хырда алверлә мәшғул олса да, асудә вахтларыны Мир Мөһсүн Нәвваб, Мирзә Садыг Пиран, Һаҹы Аббас Акәһ вә башгаларынын ше'р мәҹлисләриндә кечирәр, мүшаирә вә мүбаһисәләрдә иштирак едәрди. О өзүнә тәхәллүс гәбул етмәмиш, ше'рләрини «Һәсән» имзасы илә јазмышдыр.

Мирзә Һәсәнин адына тәдгигатчы алимләрин әсәрләриндә аз тәсадүф едилир. М. Тәрбијәт «Һәдигәтүш-шүәра» адлы тәзкирәјә әсасланараг «Данишмәндани-Азәрбајҹан» әсәриндә Кашиф Гарабағи адлы бир шаирин адыны чәкмиш, ону XIX әсрин «сөз усталарындан бири» кими көстәрмишдир*.

* М. Тәрбијәт. Данишмәндани-Азәрбајҹан, Теһран, 1314, сәһ. 311

Бизим тәдгигатымыз заманы мә'лум олду ки, бу шаир һәмин Мирзә Һәсән Гарабағидир. Мир Мөһсүн Нәвваб өз тәзкирәсиндә јазыр ки, «мән она (Мирзә Һәсәнә—*Н. Г.*) «Қашифи» ләгәби сечдим, лакин ...«Һәсән» имзасы илә ше'р јазыр»*. Ше'рләриндән бириндә Нәвваб Мирзә Һәсәнә мүрачиәтлә јазыр ки, «сәнин адына «Қашифи» ләгәби гојулду. Ләгәблә ше'р демәк јахшыдыр... Еј һәгигәтин сиррләрини кәшф едән Кашиф, сәнин мәгсәдин күнәш кими шәфәглидир...»**. Лакин өзүнә тәхәллүс гәбул етмәк арзусунда олмајан Мирзә Һәсән она белә чаваб верир: «Сән мәнә «Қашифи» ләгәби вердин. Еј мүәззәм пир, еј әдәб каны, «Қашифи» кәрәк киз-ли сиррләрдән хәбәрдар ола, сиррләр, мәтләбләр кәшф едә. Мән һара, белә ишләрин кәшфи һара? Мән өлүм, бу «Қашифи» ләгәбини өзүн үчүн сеч»***.

Мирзә Һәсәнин һәјаты о гәдәр дә фәрәһли кечмәмишдир. Хырда алверлә күзәран кечирән шаир бә'зән тичарәт мәгсәдилә шәһәрбәшәһәр кәзмәли олурду. Бу, бир тәрәфдән она һәјаты дәриндән мүшаһидә етмәк, халгын вәзијјәти илә јахындан таныш олмаг имканы верирдисә, дикәр тәрәфдән һәссас гәлбини сыхырды.

Шушада олдуғу вахтларда шаир һәмишә «Мәчлиси-үнс»дә иштирак едәр, јаздығы ше'рләри орада охујар, әдәбијјата, сәнәтә даир мүбаһисәләрдә фәаллыг көстәрәрди.

Мирзә Һәсән 1904-чү ил феврал ајынын әввәлләриндә 80 јашында Шушада вәфат етмишдир.

Шаирин әдәби ирси нәинки тәдгиг олунмамыш (М. Мүчтәһидзадә вә М. Нәввабын тәзкирәләриндәки бир нечә ше'р, еләчә дә 1926-чы илдә нәшр едилмиш «Рәсми-вилајәти-Гарабағ» әсәри нәзәрә алынмазса), һәтта индијәдәк нәшр едилмәмишдир. Онун сечилмиш әсәрләри илк дәфә бу китабда нәшр едилир.

Мирзә Һәсән Гарабағинин Азәрбајчан ССР ЕА Республика әлјазмалары фондунда М-91 шифри алтында

* М. Нәвваб. Тәзкирә (автограф), РӘФ, М—67. сәһ. 380.

** РӘФ, Б—724, вәр. 42«а»—42«б», «Тәзкиреји-Нәвваб», Бакы, 1913, сәһ. 174.

*** Мирзә Һәсән. «Диван», автограф, вәр. 97«а».

бир диваны сахланыр. Шаирин оғлу Хәлил Јүзбашов* тәрәфиндән үзү көчүрүлмүш бу диванын автографы исә онун о бири оғлу Гасым Јүзбашовун шәхси архивиндәдир. Бурадакы бир гејддән мә'лум олур ки, Мирзә Һәсән өз диваныны 1893-чү илдә тәртиб етмәјә башламышдыр. Ше'рләрин үмуми руһундан анлашылыр ки, о, кәнчлик илләриндә јаздығы әсәрләрин анчаг аз бир һиссәсини диванына дахил етмишдир. Мирзә Һәсәнин дивамында үмуми һәчми алты мин бејтдән чох олан Азәрбајчан вә фарс дилләриндә јазылмыш гәзәл, мәснәви, тәркибәнд, тәрчибәнд, рүбаи, гит'ә, тәмсил вә тәхмис вардыр.

Мирзә Һәсән мүасирләри арасында көзәл мәснәви јазан бир шаир кими танынмышдыр. «Рәсми-вилајәти-Гарабағ вә шәһри-Шишә» («Гарабағ вилајәти вә Шуша шәһәринин адәтләри»), «Оғлума нәсиһәт» әсәрләри, Натәвана, Нәвваба, Һачы Аббас Акаһә јазылмыш мәктублары вә тәмсилләри шаирин рәван дилинә, сәнәткарлыг мәһарәтинә сүбутдур.

Мирзә Һәсән јаша долдугча, һәјат тәчрүбәси артдыгча сәнәткарлыгда јеткинләшдији кими, онда чәмијјәтин зиддијјәтләрини тәнгид етмәк мејлләри дә баш галдырыр. Бу мејлләр шаирин, хүсусилә Һ. А. Акаһә мәктубунда вә өмрүнүн сон чағларында јаздығы «Рәсми-вилајәти-Гарабағ...» әсәриндә өзүнү көстәрир. Шаир «әзәлдән мачал олса» јашадығы чәмијјәтин «нә ејбләри варса, онлары бир-бир» гәләмә алачағыны билдирир. Лакин хәстә шаирин буна мачалы олмур.

Мирзә Һәсәнин јарадычылығынын әсас хәттини мәһәббәт лирикасы тәшкил етсә дә, дөврандан шикајәт, дин хадимләринин ријакарлығы, варлыларын өзбашыналығы, әдаләтсиз әмәлләри, түфејли һәјаты, јохсулларын һүгугсузлуғу да онун әсәрләриндә өз бәдии ифадәсини тапмышдыр. «Рәсми-вилајәти-Гарабағ...» әсәри бу чәһәтдән хүсусилә сәчијјәвидир. Бурада XIX әср Гарабағ мүһитиндәки ичтимаи ејиб вә нөгсанлар тәнгид олунмуш-

* Хәлил Јүзбашов да «Хәлил» тәхәллүсү илә ше'рләр јазмышдыр. О, һәм дә Нәваинин гәзәлләриндән бир чохуну Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмишдир ки, һазырда бунлар Азәрб. ССР ЕА Республика әлјазмалары фондунда сахланыр. Һәмин тәрчүмәләрин бир һиссәси «Ингилаб вә мәдәнијјәт» журналында (1948, № 5) нәшр едилмишдир.

дур. Әсәрин мүгәддимәсиндә шаир зәманәсиндән шикајәтләнәрәк јазыр:

Гојуб аварә бизи кәчрәвиши-дөври-зәман,
Шүғлүмүз рәнчү мәшәггәт, ишимиз аһү фәған.
Бу нә әјјами-чәһаләт, бу әнбуһи-әвам?
Бу нә әбнаји-зәманды, бу нә биһудә кәлам?
Хаһиши-нәфсимиз олмуш бизә бир шәр'и-мүбин,
Һарда вар фасигү фачир оду халг ичрә әмин...
Еһтирам ондады ким, онда олур кибру гүрур,
Мөhтәрәм ол кишидир ким, едә чох фисгү фүчур...
Сәрфәраз олду о кәсләр ким, олуб хејли шәрир,
Хәлгә даим јетәр ондан гәмү әндуһи-кәсир...

Сонра шаир тә'зијә мәрасимләринин вә тојларын кечирилмәсиндә јол верилән ејбәчәр һаллары, задәкан балаларынын вә бәјләрин позғун мәишәтини, әјјашлығыны, гумарбазлығыны тәнгид едир.

Шаир тәәссүфлә гејд едирди ки, башга милләтләр елм вә сәнәт далынча кетдикләри бир заманда бизим бир чохумуз јол кәсмәклә, адам өлдүрмәклә, ибадәт бәһанәси илә мәсчидләрә топлашыб бөһтанлар ујдурмагла мәшғул олур.

Әсәр Мирзә Һәсәнин һәссас мүшаһидә габилијјәтинә малик маарифпәрвәр бир шаир олдуғуну сүбут едир. Үмумијјәтлә, «Рәсми-вилајәти-Гарабағ...» Азәрбајчан сатирик ше'ринин јахшы нүмунәләриндән бирилир.

Мирзә Һәсән һәјатда һәр күн шаһиди олдуғу фачиәләрин, ичтимаи фәлакәтләрин әсас сәбәбини, маһијјәтини дәрк едә билмирди. Она елә кәлирди ки, авамлыға, ичтимаи һәјатдакы өзбашыналыға сәбәб анчаг инсанларын елмә вә мәдәнијјәтә е'тинасызлығыдыр. Одур ки, шаир өз мүсбәт идеалларыны, һәр шејдән әввәл, елм вә маарифин тәрәггиси илә бағлајыр. Онун «Оғлума нәсиһәт» әсәри бу чәһәтдән мараглыдыр. Беш һиссәдән ибарәт олан бу әсәрдә әхлаги-тәрбијәви мотивләр гүввәтлидир. Бурада икиүзлүлүк, ловғалыг, тәкәббүр вә хәјанәткарлыг, инсанын ләјагәтини, шәрәф вә намусуну алчалдан, ону мүфлис едән дикәр мәнфи сифәтләр писләнир; елм, тәһсил вә сәнәтин фајдасындан, јолдашлыг вә достлуг етмәјин, кимләрлә отуруб-дурмағын гајдаларындан бәһс олунур.

Мирзә Һәсәнин «Рәсми-вилајәти-Гарабағ...» әсәри, Акәһә мәктубу, тәмсил вә мәнзум һекајәләри мүндәричә вә мәзмун е'тибарилә Закирин сатирик әсәрләри илә сәсләшир.

Шаирин сатирик әсәрләриндә тәнгид һәдәфи чох вахт конкрет олмаса да, һәмин әсәрләри охудугда о дөврүн үмуми мәнзәрәси көзүмүз өнүндә чанланыр. Шаир чәмијјәтдә көрдүјү јарамаз һаллары бир-бир көстәрмәјә чалышыр вә онлара өз мәнфи мүнасибәтини билдирир. Лакин бу тәнгид зәифдир, кәсәрсиздир. Бурада сатирик үмумиләшдирмә, өлдүрүчү атәш вә барышмазлыг чатмыр. Шаир тәнгид етдији ичтимаи нөгсанларын әсил көкләрини, баисләрини көрә билмәдији кими, чыхыш јолуну да тапа билмир; о, һәтта өзүндән хејли әввәл јашајыб јаратмыш Закирин дә чәсарәт вә горхмазлығына гибтә едир:

Нә хош күнләр кечирмиш ол заман ким, Закири-мәрһум,
Дејәрди һәр кәсин ејбин, нә ки, онда ләјагәтдир.
Јазарды һәр кәсин өз ејбини бихөвфү бипәрва,
Демәзди бу кәдадыр, ја бәјү хани-вилајәтдир.
Вар инди ондан артыг биһәја, бишәрмләр, биллаһ,
Недим, зикр едә билмәм, чүнки әјјами-чәһаләтдир.

Ничат јолуну тапа билмәмәјин нәтичәсидир ки, шаир әлачсыз галыб ән нәһајәт:

Көрүм јарәб, дағылсын бу вилајәт, тарүмар олсун!

—дејә бүсбүтүн мә'јус вә пәришан олур.

Һагсызлыға вә зүлмә гаршы е'тираз, зәманәдән шикајәт мотивләри Мирзә Һәсәнин, демәк олар, ашиганә гәзәлләриндән тутмуш «Мәчлиси-үнс»үн үзвләринә јаздығы мәнзум мәктубларына кими бүтүн ше'рләриндә ачыг-ајдын көрүнмәкдәдир. Гәзәлләриндән бириндә шаир јашадығы мүһитдә јохсула рәһми кәлән, мәзлумун имдадына јетән бир нәфәрин дә олмадығыны үмумиләшмиш шәкилдә белә ифадә етмишдир:

Әфсус ки, аләмдә бир имдадә јетән јох,
Фәрјад гылан чохду, вәли дадә јетән јох!

Фарсча јаздығы бир гәзәлиндә шаир өз «дирһәмү динары илә наз едән» дөвләтлиләрә нифрәтини изһар едир. Башга бир әсәриндә о, дин хадимләрини кәскин сурәтдә писләјир, ријакар заһид вә ваизләрин моизәсини ары вызылтысындан да әскик тутур; чүнки арынын сәсиндә

һеч олмаса уд, нај, неј кими мусиги аләтләринин сәсинә охшар бир аһәнк вардыр.

Фүзули Мәчнунунун дили илә дејилмиш мәшһур «Вәфа һәр кимсәдән ким, истәдим, ондан чәфа көрдүм» мәтлә'ли гәзәлә јаздығы нәзирәдә Мирзә Һәсән «зөвгү сәфа» мәчлисини мәсчиддән үстүн тутдуғуну белә көстәрир:

Һәсән, мејханәдән јүз мәсчидә тутмам, будур вәчһи—
Ки, мунда даима сидгү сәфа, онда рија көрдүм.

Шаир вахтилә шејхин тәсбеһ вә әммамәсинә инандығына да пешмандыр:

Кәр шејхә инандым, нә әчәб, бир нечә мүддәт,
Алдатды мәни ондакы тәсбиһү әмамә*.

Әдәби мәчлисләрин әтрафында топлашан шаирләрин әксәријјәтинин јарадычылығыны гәзәлчилик тәшкил етдији һалда, С. Ә. Ширвани, Хан Гарадағи, М. М. Нәвваб, М. Т. Сидги вә башгалары кими, Мирзә Һәсән дә һәмин чәрчивәдән чыхараг, сатирик вә тәрбијәви әсәрләрлә јанашы, «Түлкү вә гурд», «Қәндли вә ајы», «Шир вә сичан», «Ат вә ешшәк» вә башга бир нечә тәмсил јазмышдыр. Мөвзуларынын бир чоху гәдим һинд мәнбәји «Кәлилә вә Димнә»дән кәлән бу әсәрләрдә мүхтәлиф һејванларын тимсалында мәнфи, ејбәчәр сифәтләрин ифшасы (наданла достлуг етмәјин ачы агибәти, тәдбирли вә еһтијатлы олмаг вә с.) верилир.

Мирзә Һәсәнин тәмсил јарадычылығында да Закирин тә'сири ачыг көрүнмәкдәдир. Онун «Түлкү вә гурд», «Шир вә довшан» тәмсилләри мәзмунча Закирин тәмсилләринә чох јахындыр. Һәр ики шаирдә тәмсилин сонунда, бир гајда олараг, ибрәтамиз, тәрбијәви-әхлаги нәсиһәт верилирсә дә, чыхарылан нәтичә Закирдә даһа мәзмунлудур.

Гәзәлчиликдә Мирзә Һәсән Шәргин ики көркәмли лирик шаири—Нәваи вә Фүзулинин давамчыларындандыр. О, Нәваинин әсәрләрини бөјүк һәвәслә орижиналдан дөнә-дөнә муталиә етмәклә өзбәк дилини көзәл өјрәнмиш, устадынын гәзәлләринә бир сыра нәзирәләр јазмышдыр; һәтта бу дилдә бир нечә гәзәлин мүәллифидир.

* Бурада вәзнә көрә «әммамә» сөзү «әмамә» кими кетмишдир.

Ана дилиндән әлавә, фарс, әрәб вә өзбәк дилләрини мүкәммәл билмәси шаирин јарадычылығына да тә'сир көстәрмишдир. О өз диванынын јарысыны фарс дилиндә јазмышдыр. Фарс дилиндә орижинал гәзәлләриндән әлавә онун Һафиз, Сә'ди, Чами кими классикләрин гәзәлләринә һәмин дилдә тәхмисләри вардыр.

XIX әсрин икинчи јарысында јашамыш Азәрбајчан шаирләринин әксәријјәти Хуршидбану Натәванын гәзәлләринә чохлу нәзирәләр јазмышдыр. Лакин «Мәчлиси-үнс»үн үзвләри нәзирәләрлә јанашы, онун өзүнә дә ше'рләр һәср етмишләр. Мирзә Һәсән дә бу шаирләрдән биридир. О, Натәвана хүсуси һөрмәт вә еһтирам бәсләјирди.

Хасај хан Усмијевә көнүлсүз әрә верилмәси, сонра да аиләсинин дағылмасы, хан нәслиндән олдуғу үчүн ади бир сејидә әрә кетдијинә көрә оғлу Меһдигулу хан Вәфанын ондан күсмәси, чаван оғлу Мир Аббасын вәфаты, үстәлик бәдәнчә зәиф вә хәстә олмасы—бүтүн бунларла әлагәдар олараг, Натәванын шәхси һәјаты изтираблар ичәрисиндә кечмишдир. Бу мүсибәтли һадисәләрин шаһиди олан Мирзә Һәсән һәр дәфә шаирәнин ағыр күнләриндә хүсуси ше'рләр јазыб она тәсәлли верәр, дәрдинә шәрик оларды. Шаирә мүаличә үчүн Шушадан бир јана кетдикдә белә, «Мәчлиси-үнс»үн башга үзвләри кими, Мирзә Һәсән дә онун тезликлә шәфа тапыб доғма јурдуна гајытмасыны арзу едәрди.

Мә'лум олдуғу кими, Натәван исте'дадлы шаирә олмагла бәрабәр, һәм дә көзәл рәссам иди. Онун әлдә олан рәсмләри бу күн дә јүксәк гијмәтләндирилир. Мирзә Һәсән шаирәнин чәкдији бәнөвшә, сүсән, гөнчә вә гызылкүл шәкилләринә хүсуси гәзәлләр һәср етмиш*, шаирәни Шәргин мәшһур рәссамларына, чәкдији рәсмләри исә онларын нәгшләринә бәрабәр тутмушдур.

Мирзә Һәсәнин ше'рләриндә раст кәлдијимиз көзәл тәшбеһ, чинас, истиарә, мүбалиғә вә башга образлы ифадәләр онун классик Шәрг поезијасына дәриндән бәләд олдуғуну көстәрир. Бәдии ифадә васитәләрини өзүнәмәхсус бир усталыгла ишләдән Һәсән бә'зән, һәтта ади тәбиәт һадисәләриндә дә шаиранә мә'на тапыр. Мәсәлән,

* Мирзә Һәсән. Диван (автограф), вәр. 144 «б», вәр. 124 «б», 125 «а».

күнәшин сәһәрләр чыхыб, ахшамлар батмасына мәчази мә'на верән шаир севкилисинә дејир ки, сәнин көзәллијин көјдә күнәши дә сәркәрдан етмишдир. Одур ки, күнәш һәр күн сәһәр чыхдыгда сәнин чамалыны көрүб хәчаләтиндән кизләнир.

Шәрг поезијасында чох заман гадын көзәллијини күнәшә охшатмыш, күнәшлә мүгајисә етмишләр. Мирзә Һәсән васф етдији көзәлин һәтта күнәши дә өзүнә табе етдијини орижинал тәрздә сөјләјир.

Мирзә Һәсән Гарабағинин јарадычылығы бир чох чәһәтдән мараглыдыр. XIX әсрин сону—XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда јаранан әдәби мәчлисләрин көркәмли нүмајәндәләринин һәјат вә јарадычылығынын өјрәнилмәси, шүбһәсиз, о заманкы әдәби һәјаты даһа әтрафлы, даһа дүзкүн ишыгландырмаға көмәк едәрди.

Нәсрәддин Гарајев

ГӘЗӘЛЛӘР

* * *

О рә'на гамәтин, еј мәһлига, хубан арасында,
Де ким, бир сәрви-бала баш чәкиб бостан арасында.

Хәдәнкин кәсрәтиндән налә гылмаз зар олан көнлүм,
Бәли, тәнк олса бир јер сәс олар меһман арасында.

Чәмалын ај десәм инчинмә мәндән, хишмнак олма,—
Әзизим ким, олар сәһвү хәта инсан арасында.

Никаһи-чешмин илә ејмәнәм хунхар гәмзәндән,
Көзүм, говға јатар мәрдүм тапылса ган арасында.

Ләбиндән чан булур чисмим, тәнимдән чан алыр чешмин,
Әчәб чәнкү чәдәлдир бу ики солтан арасында.

Дәһанын сиррини кәшф етмәк олмаз, әмри-мүшкүлдүр
Кәшакәшдир бу нөгтә агилү надан арасында.

Көтүр зүлфүн үзүндән назәниним, гој кәнар олсун,
Гәләтдир ашиналыг күфр илә иман арасында.

Әлиф тәк гамәтин меһрин көнүл елдән ниһан тутмуш,
Басыб бағрына чан тәк сахлајыбдыр чан арасында.

О сәрхош көзләриндир ким, мүжән дөврүндә сәф чәкмиш,
Вә ја бир түркдүр төзмүш охун гурбан арасында?

Дүшән рүхсарын үзрә данеји-хали-сијәһфамын,
Онун тәкдир ки, бир һинду кәзәр бостан арасында.

Көрән зүлфи-сијаһын, севдијим, күлзари-рујиндә,
Хәјали-шаһмар еjләр күли-хәндан арасында.

Әҹәб ҙиба көзәлсән ким, сәнә јохдур бәдәл һәркиз,
Пәривәшләр ичиндә, мәһвәшим, хубан арасында.

Һәсән, кәр јарә јетсән, гафил олма наләдән һәркиз,
Она шәрһ еjлә һалын бирбәбир әфган арасында.

* * *

Көзләрин мајил олубдур јенә хунхарлыға,
Бәли, сәрхош олу амадә ситәмкарлыға.

Күфри-зүлфүн динү иманыма чох шаиг олуб,
Билирәм ки, салачаг рәхнә бу диндарлыға

Јохду һичранына көнлүмдә дәхи табү тәван,
Нә белә талиб олубсан бу дилазарлыға?

Гамәтинлә нә рәва сәрв бәрабәр ола ким,
Хејли мүшкүлдү о кәлсин белә рәфтарлыға.

Күл ҹәмалынла әкәр бәһс кәлибсә, нә әҹәб,
О сәбәб салмыш өзүн күлшән ара харлыға.

Етмәзәм шиквә көзүндән нә гәдәр гылса ҹәфа,
Мәст олан маил олар чүнки ҹәфакарлыға.

Фәләјин маһын едиб меһри-рухун сәркәштә,
Каһ верир нур она, каһ салыр тарлыға.

Олма диванә, о зүлфи-хәмә мејл етмә, Һәсән,
Әглин олсун, өзүнү салма о шаһмарлыға.

* * *

Рәвады сән кими, еј мәһ, мәним никарым ола,
Јанағы күл, ләби меј, көзләри хумарым ола,

Гәми-фәрагын илә субһәдәк галым јалгыз,
Әнисү мунисү јарым фәғану зарым ола.

Чәкә кәнарына һәр бир никар өз јарын,
Узун кечә мәним анчаг бу бош кәнарым ола?

О зүлфә чан илә дил вермишәм, будур вәчһи:
Јанында бир сәри-му бәлкә е'тибарым ола.

Алыбдыр чанымы ешгиндә гәмзеји-шухин,
Јолунда гојмушам, еј маһру, нә варым ола.

О зүлфә дил верәли јохду мәндә сәбрү гәрар,
О пичү таб илә мүшкүлдү ким, гәрарым ола.

Һәсән диләр ким, өләјдим, галајдым ол кудә—
Ки, та јолунда о јарын мәним мәзарым ола.

* * *

Шө'леји-һүсни-рухун күн-күндән ејләр иртифа,
Меһри-рујиндән дәмадәм күн гылар кәсби-шуа.

Ким севәр јарын кәрәк дүнјаны дәрк етсин јәгин,
Вәсли-чанан истәјән чаныңдан ејләр ингита.

Вермишәм чан навәки-мүжканә көркәч аризин,
Јохду чанымдан сәва, еј мәһ, әлимдә бир мәта.

Һәр бири истәр ким, әввәл пајинә олсун нисар,
Чану дилдән һәркиз олмаз чисм ара гәт'и-низа.

Һәлгеји-зүлфүн көрүб диванәлик гылдым шүар,
Ешги-рухсарынла етдим әглү һушумдан вида.

Заһидин батил кәламы дәрди-сәр вермиш мәнә,
Мәтләбиндән рәнч булдум, агибәт тапдым сәда.

Кәр Һәсән диванеји-зүлфи-хәминдир, јох әчәб,
Ешг базарында рүсвалыгдыр анчаг интифа.

* * *

Зәһи, меһри-чәмалын ким, едәр һәр күн зија пејда,
Олур пејвәстә ондан пәртөви-сүн'и-худа пејда.

Чәкән дәм сурәтин нәггаши-гүдрәт өјлә тәрһ етмиш,
Заманә бир дә сән тәк ејләмәз бир мәһлига пејда.

Күли-рујин сәфасы рөвнәги-күлзарү күлшәндир,
Сәри-зүлфүн нәсиминдән олур бади-сәба пејда.

Әзәл лөвһиндә јазмыш килки-гүдрәт васфи-рүхсарын
Охур васфин мәлаик әрш үзрә, ејләр нәва пејда.

Гәза мәшшатәси төзмүш чәмалын, лаләкун гылмыш—
Ки, һәр ким көрсә рухсарын, едәр зөвгү сәфа пејда.

Үзүн сәрмајеји-арајиши-мүлки-мәлаһәтдир,
Чәмалындан едәр ајинеји-аләм чила пејда.

Мәризи-дәрди-һичранынды көнлүм, јохду дәрманы,
Диләр васлин ким, етсин дәрдинә ондан дәва пејда.

Вүчуди-зати-пакын баиси-ичади-һүсн олмуш,
Бәли, сән олмасан олмазды мүтләг масәва пејда.

Һәсән, тут дамәни-шаһи-вилајәт, чәкмә әл ондан—
Ки, һәр бир дәрдинә ондан олур, биллаһ, шәфа пејда.

* * *

Сијәһ чешмин мидир, билмәм, гылыр чөврү чәфа пејда
Вә ја бир түрки-сәрмәстдир, едәр һәр дәм хәта пејда?

Көнүл ајинәси һичран гүбарындан кәдәр булмуш,
Нолур васлындән, еј мәһ, ким, едә бир дәм сәфа пејда.

Кәлир фәрјадә көнлүм атәши-һичранә јандыгча,
Бәли, нեј налә гылмаз јанмаса, етмәз сәда пејда.

Хәмидә гамәтимдир чәнкү тар риштеји-чаным,
Шәби-һичриндә көнлүм көр нә хош ејләр нәва пејда!

Олур рөвшән фәләкдә маһи дерләр меһри-әнвәрдән,
Едәр, еј мәһлига, күл маһ рујиндән зија пејда.

Нә мүмкүндүр кәнар олмаг сијәһ чешмин хәтасындан—
Ки, һәр бир кәч никаһындан олур јүз мин бәла пејда.

Һәсән, чох сә'ј гылдым, рәнч булдум, дәрдү гәм чәкдим,
Недим ким, етмәдим көнлүм севән бир ашина пејда!

* * *

О сијаһ зүлфүнә вермә пичү таб,
Диванә дил ејләмәсин изтираб.

Ләбләринлә мәкәр бәһс едәр нәбат,
Арасында вар онларын шәккәр-аб.

Әбәс дејил дуди-аһым учалыр,
Фәрагын одуна олмушам кәбаб.

Чәмалын бир күндүр, салма пәрдәјә,
Күн тутулса, аләм тапар ингилаб.

Ол мәһвәшин һичри өлдүрүр мәни,
Еј фәләк, гәтлимә сән етмә шитаб.

Нә мүддәтди көнлүм кедибди мәндән,
Дәһанын шөвгијлә олубду нәјаб.

Һәсәни мәст едән о хумар көздүр,
Нә бадәдир, нә пијаләм, нә шәраб.

* * *

Көрүб чәмалыны чүн афитаби-аләмтаб,
Сәбәб одур ки, белә бигәрардыр, битаб.

Додағын әксини, еј мәһ, мәкәр гәдәһдә көрүб,
Дөнүбдү рәнки-ләбиндән хүм ичрә ганә шәраб?

Дедим, көнүл, өзүнү салма бәһри-ешгә, сагын —
Ким, онда чохду бәла мөвчү, хөвфли кирдаб.

Дүшән бу бәһрә гајытмаз, зибәс дәринди тәки,
Одур ки, Гејс илә Фәрһад олдулар нәјаб.

Әбәс-әбәс мәни инчитмә, тәрки-сөһбәт гыл,
Бу кунә сөзләрә, заһид, дәхи јохумду чәваб.

Нә вар әлиндә ки, та лаjиги-никар олсун?
Бу бош әл илә едирсән һүзури-јарә шитаб?

Бу аһү наләм, Һәсән, ол никарә етмәз әсәр,
Кәл инди тәрки-фәған ејлә, дәхи чәкмә әзаб!

* * *

Башымдан саједи-сәрви онун кәм олмасын, јарәб!*
Һәмишә сәрбүләнд олсун, гәди хәм олмасын, јарәб!

Һәрими-васлинә јол тапмасын дәрдү бәла һәркиз,
О нәрмә мөһнәтү әндуһ мәһрәм олмасын, јарәб!

Пәришан олмасын әһвалы чәрхин ингилабындан,
Гәми-әјјам илә бир ләһзә дәрһәм олмасын, јарәб!

Күдурәт тутмасын ајинеји-гәлби-сәфабәхши,
Онунла бир кәдәр аләмдә һәмдәм олмасын, јарәб!

Мәним тачи-сәримдир, сәрвәримдир, нури-еінимдир,
Дили-азадәси гүрбәтдә бәрһәм олмасын, јарәб!

Гаму дүшмәнләри даим зәлилү хакисар олсун,
Она бәдхаһ олан дил шадү хүррәм олмасын, јарәб!

Әкәр дөвр етмәсә чәрхи-фәләк бир дәм мурадынча,
Позулсун рөвнәги, еј каш, бир дәм олмасын, јарәб!

Һәсән пејвәстә ејләр аризу ола хубләр шаһи,
Бәлаву мөһнәтә бир ләһзә һәмдәм олмасын, јарәб!

* * *

Түрреји-зүлфүнү јарым јенә һәр јанә салыб,
Көр нә бәрһәмзәдәлик мәзһәбү иманә салыб.

Од тутубдур тәни-зарым ки, јанар, вәчһи будур,
Фиргәти маһрухун бир јанар од чанә салыб.

Нәфхеји-бади-сәба олмуш әчәб мүшкфәшан,
Јар зүлфүн дағыдыб, јохса она шанә салыб?

Күли-рухсарыны чүн јадә салыб бүлбүли-зар,
О сәбәб шурә кәлиб, налә күлүстанә салыб.

Шанә бир мујин үзүбдүр, үрәјим ганә дөнүб,
Ким хәта ејләјир, ахир кими көр ганә салыб!

Шури-ешгинлә ки, диванәди көнлүм, нә әчәб,
Бу һаман ешгди ким, чохлары диванә салыб.

Сәри-зүлфүндүмү тутмуш үзүнү, јохса, көзүм,
Сајәсин әбри-сијәһ меһри-дирәхшанә салыб?

Ләбләрин һәсрәти ган ејләди лә'лин үрәјин,
Үгдеји-рәшк дили кани-Бәдәхшанә салыб.

Әкси-рухсарыны чүн сағәри-меј гылды әјан,
О сәбәбдән Һәсәни дәрдә о пејманә салыб.

* * *

Үзүндә зүлфи-сијәһ өјлә табидар јатыб,
Кәнари-күлшәнә куја дүшүбдү мар, јатыб,

Үмиди-вәсл илә сәбр ет бәлаји-һичрә, көнүл—
Ки, һәр хәзанә јәгин ејлә бир баһар јатыб.

Сәба, әл урма о зүлфә, дағытма, гој дурсун—
Ки, һәр чининдә онун бир дили-фикар јатыб.

Никаһи-шух илә чешминмидир ки, чаным алыб,
Вә ја ки, түрки-сијәһмәстдир, хумар јатыб?

Јүзүндә халын онун тәк дүшүб ки, дағи-сијәһ,
Өзүнә мәскән едиб түрфә лаләзар јатыб.

Рәгиби јар илә көрдүкчә налә гылма, көнүл,
Бу рәсмдир ки, һәмишә күл илә хар јатыб.

Гашын хәјалына дүшкәч әјилди көјдә һилал,
Ләбин хәјали илә лалә дағидар јатыб.

Сәба, нолур дејәсән јарә ким, нә мүддәтдир,
Һәсән гапында диләфкар, хакисар јатыб.

* * *

Чешми-сәрмәстин көрән, еј маһ, тапар хуммарлыг,
Мүмкүн олмаз һәшрәдәк бир дәм она һушјарлыг.

Гәмзеји-шухун ки, ган төкмәкдә чох маһирдүрүр,
Чешми-чәлладын зибәс ким, өјрәдиб хунхарлыг.

Атәши-һичринлә көнлүм налә ејләр, ејб имәс,
Од тутуб кәр јанса бир гуш ејләмәзми зарлыг?

Бир гәләт сөздүр ки, дерләр: сәрвә бәнзәр гамәтин,
Сәрвә мүмкүндүрмү билсин бојлә хошрәфтарлыг.

Кәр јухумда, севдијим, бир ләһзә рухсарын көрәм,
Та өлүнчә истәмәм ол ујгудан бидарлыг.

Гәрги-дәрјаји-бәлајәм, јохду бир фәрјадрәс,
Нолу бир тутсан әлим, еј бәхт, етсән јарлыг?

Бу үзү бу көзлә кәр чыхсан күлүстан сејринә,
Күл булар әфсүрдәлик, нәркис тапар бимарлыг.

Јохдур асари-вәфа дөврүндә чәрхин, еј Һәсән,
Көрмәјиб һәркиз фәләкдән кимсә бәрхурдарлыг.

* * *

Көнүл, чох гылма налә, етмә фәрјад,
Фәләјин кәрдишиндән ејләмә дад.

Нишати-гүссәдир, ејши-мәрарәт,
Олубдур зүлм илә бу дејр бүнјад.

Севәр гәм көнлүмү, көнлүм бәланы,
Бәлавү гәмдән олмазам бир дәм азад.

Бәли, бир ләһзә Ширин етмәди кам,
Дағытды кәрчи дағлар зари-Фәрһад.

Әзәл мәшшатәси төзмүш чәмалын,
Әјандыр аризиндән сүн'и-устад.

Нә мүмкүндүр көзүндән чан гутармаг,
О түрки-мәстдир, гәмзәнди чәллад.

Нечә дад етмәсин мүжкан охундан,
Көнүл бир парча ган, онларды фулад.

Фәнадыр ахири, јохдур бәгаси,
Бу дүнјадан, Һәсән, ким олду дилшад?

* * *

Кимдир бу мәләкзадә, пәричөһреји-дилбәнд?
Һәр ләһзәдә мин чан алы кәр гылса шәкәрхәнд.

Јүз кәррә дедим:—Сәбһәјә мејл ејләмә, заһид,
Гылма өзүнү риштеји-дүнја илә пабәнд.

Нәхли-дили-мөһнәтзәдәнин мејвәси гәмдир,
Чүн дәсти-гәза етмиш ону аһ илә пејвәнд.

Мејл етмә, көнүл, силсилеји-зүлфүнә јарын,
Зәнчирә өзүн бағламаз, әлбәттә, хирәдмәнд.

Сәркәштә кәзәр маһ фәләки-чәрхдә даим,
Вәчһи будур, олмуш мәһи-рухсарына һәсбәнд.

Еј шухи-пәричөһрә, нә зибады чәмалын!
Көрчәк үзүнү көнлүм олур хүррәмү хүрсәнд.

Ешгиндә Һәсән хәстәди, јох өзкә әлачы,
Анчаг дәһәнин шәрбәти олмуш она күлгәнд.

Сәһ. 111. *Мирзә Садыг—*Мирзә Ләтиф Шишәнин бөјүк оғлудур. Кәнҹ јашларында тәбабәт елминә һәвәси олдуғундан Тәбризә кедиб өз заманына көрә орада мәшһур һәким һесаб едилән Әбүлһәсән Һәкимбашыдан тәбабәт елмини өјрәнмиш, вәтәнә гајыдараг һәкимликлә мәшғул олмушдур.

Ҝечән әсрин тәхминән 80-чы илләриндә дөвләт тәрәфиндән Шуша е'дадијјә мәктәбинә илаһијјат мүәллими тә'јин олунараг, бир мүддәт орада ишләмишдир. 1900-чү илдә вәфат етмишдир. «Мәҹлиси-үнс»үн үзвләриндән бири олмушдур.

Мирзә Һәсәнин автограф диванында бу ше'рин әввәлиндә башга хәтлә белә јазылмышдыр: «Мәктуб бе Хуршидбану дәр барејн Мирзә Садыг һәким һиҹри тәхәллүс». Лакин мәзмунундан ајдын олур ки, Натәвана мүраҹиәтлә, даһа доғрусу, онун мәдһи илә башланан бу мәктубу Һәсән Мирзә Садыға јазмыш, ону вә Мирзә Рәһим Фәнаны Натәванын көнлүнә дәјән сөз данышдыглары үчүн мәзәммәт етмишдир.

Сәһ. 112. *Фәна Мирзә* Рәһим (1841—1929)—«Мәҹлиси-үнс»үн илк тәшкилатчысы вә онун фәал үзвләриндән олмушдур. Бир мүддәт Натәванын јанында мирзәлик етмиш, сонра исә Натәванын оғлу, шаир Меһдигулу хан Вәфанын шәхси катиби олмушдур.

Сәһ. 115. *Акәһ Һаҹы Аббас* (тәхмин нә1836—?)—«Мәҹлиси-үнс» илк дәфә онун евиндә топлашмыш вә бир мүддәт орада фәалијјәт көстәрмишдир Үзвләринин сајы артдыгдан сонра Натәванын евинә көчмүшдүр. «Мәҹлиси-үнс»үн фәал үзвләриндән олан Акәһ классик ше'р формаларында Азәрбајҹан вә фарс дилләриндә ше'р јазмышдыр. Мирзә Һәсән Гарабағинин јахын достларындан олмушдур.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Мүгәддимә 3

Гәзәлләр 11

О рә'на гамәтин, еј мәһлига, хубан арасында 13

Көзләрин мајил олубдур јенә хунхарлыға 15

Рәвады сән кими, еј мәһ, мәним никарым ола 16

Шө'леји-һүсни-рухун күн-күндән ејләр иртифа 17

Зәһи, меһри-ҹәмалын ким, едәр һәр күн зија пејда . . . 18

Сијәһ чешминмидир, билмәм, гылыр ҹөвру ҹәфа пејда . . 19

О сијаһ зүлфүнә вермә пичу таб 20

Көрүб ҹәмалыны чүн афитаби-аләмтаб 21

Башымдан сајеји-сәрви онун кәм олмасын, јарәб! 22

Түрреји-зүлфүнү јарым јенә һәр јанә салыб 23

Үзүндә зүлфи-сијәһ өјлә табидар јатыб 24

Чешми-сәрмәстин көрән, еј мәһ, тапар хуммарлыг . . . 25

Көнүл, чох гылма налә, етмә фәрјад 26

Кимдир бу мәләкзадә, пәричөһреји-дилбәнд? 27

Көтүр зүлфүн үзүндән, дур мүгабил афитаб илә . . . 28

Көнүл истәрди јол тапсын о зүлфә бу сәјаг илә 29

Сән, аға, бизләр үчүн руһи-рәвансан, кетмә 30

Көнүл, та вар әлиндә ихтијарын тәрки-ҹам етмә 31

Итмишди дили-гәмзәдә виранәләр ичрә 32

Ҹаһан бағында, еј күл, сән кими бир сәрвназ олмаз . . 33

Көнүл, та бәзм ара ҹам олмаса ејшим тамам олмаз . . . 34

Гамәтин тәк бој атыб сәрв хураман олмаз 35

Ләби-лә'лин мәзагын шәрбәти-шәһди-шәкәр вермәз . . . 36

Шөвги-меһри-аризин ҹисмим ара ҹандан ләзиз 37

Мәни сәрмәст чешмин наз илә мәстанә бахмаги 38

Та сәба зүлфүн о јарын үздә әфшан ејләди 39

Нә дил, илаһи, о зүлфи-хәм илә һәмдәм олајды 40

Әһвалыны, еј дил, сәнә јарын демәдимми? 41

Мәндә јарым нә тапар меһрү вәфадән гејри? 42

Сијәһ чешминмидир, билмәм ким, олмуш фитнә јолдаши . . 43

Хәнҹәри-мужкани-чешмин төкмәмиш ган галдымы? . . . 44

Еј фәләк, мән көрмәмиш дүнјада мөһнәт галдымы? . . . 45

Кәл, еј хәјали олан јарү гәмкүсарым, кәл! 46
Фәләк гылмыш мәни һәр бир бәлајә мүбтәла, еј дил . . 47
Бир мәләкруф'әт маһи-табаны көзләр көзләрим 48
Мирзә, доланым башына, еј руһи-рәваным 49
Көнүл, һәр ганда бир һүсн әһли көрдүм, бивәфа көрдүм . 50
Көнүл, ол бивәфа, бәдху никары һәр заман көрдүм . . . 51
Һәр заман наз илә јарым ким, чыхар кашанәдән 52
Күлүстан ичрә олмуш, вәһ, нә түрфә хошнүма сүсән . . 53
Чох чәфаләр чәкдим, еј дил, ким јетәм чананә мән . . . 54
Хәлг үчүн анчаг гәрәз чандыр мәнә, чанафәрин 55
Көзүм кәр сәндән өзкә јарә бахса, әшкбар олсун 56
Едиб гарә күнүмү, севдијим, о гарә көзүн 57
Мәндән әрз ет, еј сәба, хәлг ичрә чанан чыхмасын . . . 58
Маһи-рухсарына бәнзәр һаны бир лаләүзар? 59
Еј күл, сәни билмәм нечә устад чәкибдир? 60
Чешминмидир, билмәм, јенә пејманәләнибдир 61
Пәришанлыг о зүлфә даима бади-сәбадәндир 62
Сәбәб, еј дил, мәнә өз талеһү игбали-дунимдир 63
Бу, јарәб, һансы күлдүр ким, бунун һәр бәрки бир чандыр . 64
Сәри-кујиндә јарын, еј көнүл, бир налә бүнјад ет . . . 65
Һали-дили-әфсүрдәми чананә дејән јох 66
Әфсус ки, аләмдә бир имдадә јетән јох 67
Лүтф едиб «Мәһфили-үнс»ү чүн аға јад етмиш 68
Баһарнамә 69
Гочалыг 71

Рәсми-вилајәти-Гарабағ вә шәһри-Шишә 75

Гит'әләр вә рүбаиләр 95

Гит'әләр 97
Рүбаиләр 99

Мәнзум мәктублар 101

Натәвана мәктуб 103
Гәзәл 109
Мирзә Садыг Һәким Һичри тәхәллүсә 111
Һачы Аббас Акаһә мәктуб 115
Бир мәктуба чаваб 118

Тәмсилләр 123

Түлкү вә гурд 125
Кәндли вә ајы 130

Шир вә довшан 132
Шир вә сичан 139
Әф'и илан вә чаван оғлан 143
Ат вә ешшәк 146
Пишик вә әт 149
Ешшәк вә хоруз 152
Овчу вә ит 155
Һәсиһәтнамә бечәһәти-пүсәр 158
Изаһлар вә гејдләр 168

Мирза Гасан Гарабаги

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(На азербайджанском языке)

Нәшријјат редактору *К. Меһдијев*
Бәдии редактору *Ф. Сәфәров*
Техники редактору *В. Огнијенко*
Корректорлары *Ә. Мусајева, Ш. Кәримова*

Чапа имзаланмыш 13/IX-1973-чү ил. Кағыз форматы 84×108 1/32. Кағыз вәрәги 2,64. Чап вәрәги 8,82. Һес.-нәшријјат вәрәги 5,51. ФГ 12364. Сифариш 7457. Тиражы 14.500. Гијмәти 40 гәп.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти ишләри Комитәсинин Руһулла Ахундов адына мәтбәәсиндә јығылмышдыр.
«Коммунист» нәшријјатынын мәтбәәсиндә чап олунмушдур.
(Бакы шәһәри).